

ELS OBSERVATORIS DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA A LA COSTA BRAVA CENTRE

George Melis i Alícia Genís

RESUM

Després dels primers atacs dels creuers nacionalistes *Canàries*, *Balears* i *Cervera* a la costa catalana al principi de la Guerra Civil Espanyola, l'exèrcit republicà va construir tota una defensa costanera atesa la possibilitat d'una invasió per part de l'exèrcit nacionalista. Un factor clau d'aquesta defensa va ser l'observació des de la costa catalana. Aquest estudi detalla l'observació de la part central de la Costa Brava.

PARAULES CLAU

Guerra Civil, observatoris, fortificacions, búnquers, frescs, Costa Brava Central

ABSTRACT

After the attacks of the Nationalist cruisers Canarias, Baleares and Cervera on the Catalan Coast during the beginning of the Spanish Civil war, the Republican army build up a coast defence against an invasion from Nationalist armies. An important factor of the defence is the observation from Catalan coast. The central part of the Costa Brava is treated in this study.

KEYWORDS

Civil War, observation points, fortifications, bunkers, frescos, Costa Brava

Recepció: 06/06/2023 · Acceptació: 31/07/2023

GUERRA CIVIL ESPANYOLA

La defensa de la costa catalana, des dels primers moments de la guerra, va estar en mans dels republicans, que tenien l'actuació dels exèrcits de terra, aire i mar. La major part d'aquesta defensa es concentrava en les tropes d'infanteria. Aquestes forces estaven establertes prop de la costa per poder reaccionar, amb una intervenció immediata, a un possible desembarcament. Durant el desenvolupament

lupament de la guerra civil, segons l'evolució als camps de batalla i en la guerra marítima, es produïren modificacions en l'organització de la defensa costanera.

ORGANITZACIÓ DE LA DEFENSA

L'Agrupació de Defensa de Costa va ser l'encarregada de l'organització de la defensa de la costa catalana. La defensa estava organitzada en quatre nivells: el primer era l'escaló de vigilància, el segon consistia en els destacaments d'intervenció immediata, el tercer constava de les reserves tàctiques i el quart contenia les reserves estratègiques. En aquest estudi, tractem sobre l'escaló de vigilància.

ESCALÓ DE VIGILÀNCIA

L'escaló de vigilància consistia en tots aquells elements dedicats a la vigilància contínua de la costa. Es tractava de les instal·lacions i la dotació de tropes. Entre aquestes, els llocs d'observació, els fars i els semàfors, la defensa aèria, els búnquers d'observació i telemètrics de les bateries de costa, els observatoris de l'artilleria de campanya, els grups d'enllumenat i la il·luminació. Tots les observacions efectuades es transferien, pel mitjà més ràpid, al destacament d'intervenció immediata, Brigada Mixta, i a la *jefatura* del sector corresponent. Palamós pertanyia a la *jefatura* del sector número 4 de la Comandància Militar. El contacte amb els aeròdroms de la 3a regió (Girona) era important i constant per a l'intercanvi de dades. Es tractava de Celrà (311), Vidreres (313), Tortellà (3110), Figueres Nord (312), Figueres Sud (319), Puigcerdà (316), Garriguella-Vilajuïga (314), Banyoles (315), Cassà de la Selva-Llagostera (317), Olot-les Preses (3111) i Verges (318). L'aeroport de Celrà era el més important, equipat amb ràdio i dues estacions de telègraf i telèfon. Alguns aeroports tenien connexió telefònica a prop de la pista d'enlairament. El de Vidreres (313) només disposava d'un telèfon al poble i per això era impossible portar-hi a terme operacions de defensa aèria eficients per la falta de comunicació en temps real. Els vols de protecció des del fronterer Pirineu català fins al Mediterrani, prop de Sant Feliu de Guíxols, partien de l'aeroport de Garriguella-Vilaju-

ïga (314). Aquest era la base del grup 28 i 71 de l'esquadra 7 de les forces aèries de la República. Els avions Dewoitine D-371 i D-372 i esporàdicament el 510-TH tenien la missió d'observar i vigilar la zona Costa Brava nord i central per evitar els atacs de bombardeigs enemics i assalts sorpresa d'un desembarcament en alguna de les platges del sector vigilat. Els serveis de patrulles, normalment, es realitzaven de manera força regular, excepte en cas d'alarma. Les alarmes augmentaven en el transcurs de la guerra, quan la línia de front es desplaçava al nord, i els enfrontaments s'intensificaven per la superioritat numèrica del bàndol enemic.

OBSERVATORIS MILITARS

Els observatoris militars eren punts fonamentals per a l'organització defensiva. Estaven ubicats en un lloc elevat i en un terreny que proveís vistes sobre extenses àrees de domini de l'enemic, especialment al front i a les seves vies de comunicació. A la costa, s'hi afegia a més la vista de l'acostament de l'enemic pel mar. L'observació de l'aire des de terra era una cosa comuna en les dues situacions. A vegades, els observatoris formaven part també de llocs de comandament.

Els observatoris que formaven part d'un centre de resistència o d'una bateria de costa estaven construïts en la majoria dels casos amb els mateixos materials que la resta de la posició. A vegades, trobem observatoris amb formigó armat amb una espessor de parets i sostre convingut amb els búnquers d'un centre de resistència. En altres observatoris, la construcció podia ser diferent, i a vegades alguns no eren blindats. L'observatori s'havia de camuflar amb els materials dels voltants immediats i, si hi havia la possibilitat, l'observatori s'integrava a les roques del mateix lloc. En algunes ocasions, l'observatori es pintava amb un patró de camuflatge adaptat. Les torres de vigilància, per l'alçària i la localització en un punt elevat, sempre eren un blanc fàcil per a l'enemic. En molts casos, sempre hi havia una disposició per posar-se en seguretat a les rodalies immediates, protegits contra possibles impactes de material del bàndol contrari, podia ser: una xarxa de trinxeres, un búnquer o un refugi a la banda oposada al mar, protegits. El destacament de l'observatori era mínim, per poder exercir la seva funció de manera

efectiva. La posició de l'observatori era mantinguda al més secreta possible. Això era fàcil si es trobava en una zona militar o militaritzada. A més, les platges de la Costa Brava no eren accessibles en virtut del ban del comandant militar del 25 de juny del 1937, amb excepció de les platges principals dels pobles de la costa. Però en aquestes platges lliures per a la gent hi havia restriccions; per la resta, l'accés i els voltants dels observatoris normalment estaven resguardats.

Figura 1. Mapa dels observatoris de la Costa Brava central. A. Genís.

EQUIPAMENTS DELS OBSERVATORIS

El destacament d'un observatori disposava d'equipaments per a l'observació i per a la transmissió. Cada un necessitava uns elements segons la seva especialització. L'observació parteix d'equipaments per al control visual i auditiu.

Per a l'observació visual hi havia prismàtics, telèmetres... Com a material suplementari hi havia els mapes, croquis de panoràmiques, fotos panoràmiques, regles i diagrames de mesura de distància, taules calculadores, pintures amb punts de referència a la paret de l'obertura de l'observatori, mapes de reconeixement de vaixells, codis de senyals lluminosos, transcripcions... Els prismàtics més utilitzats eren els portables. Les característiques més determinants d'uns prismàtics són l'amplificació i el diafragma de la lent de sortida. Com més gran és l'amplificació, més lluny pots veure-hi. Com més gran és la lent de sortida, més ample és el camp visual i més gran és la fotosensibilitat. Les restriccions i/o limitacions més importants són el pes, les mesures i l'amplificació. Els models més populars eren els que tenen una amplificació de 6, 8 o 10. El millor model per visualitzar el mar era el de 7x50, amb una nitidesa molt estable. Quan se superava el factor d'amplificació de 10x, la imatge entrava amb massa moviment i impedia una observació precisa. L'ús de telèmetres en trípod o prestatge als observatoris era més limitat. Generalment, s'utilitzava el visor amb amplificació monocular. La majoria de prismàtics usats als observatoris era material no reglamentari. En general, el material reglamentari durant la campanya estava reservat per als camps de batalla. Al búnquer de comandament de tir de la bateria de costa del puig del Molí de Vent a Sant Joan de Palamós, hi havia un gran mesurador de distància i un goniòmetre. Estaven fabricats especialment per dirigir l'artilleria de costa. L'observatori del puig de les Bateries a Sant Feliu de Guíxols tenia un telèmetre de dos metres de longitud en trípod.

L'observació per escolta era més efectiva que l'observació visual, quan les circumstàncies atmosfèriques no eren favorables com en cas de boires, capes de núvols baixos, pluges... En aquests casos, la intervenció dels observatoris auxiliars era necessària per obtenir un xarxa d'observació més afínada o fluïda. Com a material d'escolta, hi havia amplificadors de so com caixes de ressonància, pavellons...

Encara que es tracti de la transmissió, hi havia equipaments com el telèfon, el telègraf, la ràdio, senyalització òptica, coets pirotècnics, estafetes...

Al golf de Roses van utilitzar un sistema d'ones sòniques per a la detecció de vaixells, en canvi a la Costa Brava centre no en tenien. Aquest sistema d'ones sòniques es componia d'una estació d'emissió i una de recepció, situades a l'Escala i Roses. Podia ser una protecció afegida durant les nits i quan hi havia boires, però aquest dispositiu es trobava en fase o estadi experimental i per això no va ser instal·lat en altres llocs de la costa.

La il·luminació nocturna del front marítim de la badia de Palamós comptava amb un projector de 90 cm de diàmetre, muntat sobre un camió i amb el seu grup generador. L'extrem de la il·luminació se situava a alguns quilòmetres. L'abast del projector tenia més de 10 % d'absorció atmosfèrica per quilòmetre.

OBSERVATORIS PER A L'ARTILLERIA DE COSTA

Una bateria de costa moderna consistia en dos canons Vickers de 38,1 cm model 1926. La major part de les instal·lacions eren soterrades. Necessitaven com a organització de tir dues estacions d'observació, dues estacions telemètriques principals, una estació central calculadora i dues estacions telemètriques auxiliars. Aquests canons s'utilitzaren per defensar els ports de marina de Ferrol, Cartagena i Maó. Una bateria de costa moderna Vickers/Reinosa amb canons de 15,24 cm model 1923, tenia menys equipaments d'observació i comandament de tir. A més d'equipar les defenses costaneres de Ferrol, Cartagena i Maó, aquests canons eren muntats en creuers i creuers auxiliars dels insurrectes i també destinats a l'artilleria de les places africanes.

A la zona de Palamós i els seus voltants hi havia només una bateria de costa amb dos canons de costa Ordóñez de 15 cm amb un abast de 9.020 m. Eren de muntatge alt per poder ser instal·lats en barbata. A l'inici hi havia una bateria de camp provista per a sis assentaments de canons Schneider de 7,5 cm i un abast de 5.700 m. Després va ser substituïda per la 2a Bateria del 3r Grup de Campanya Motoritzat de Defensa de Costes de Catalunya. Aquesta consistia en tres obsolets canons de bronze de 9 cm amb un abast de

6.340 m. Eren difícils de manipular, perquè no tenien fre ni recuperador. Després van ser substituïts per dos canons de 15 cm Krupp amb un abast de 7.600 m. L'observació, la telemètrica i la central calculadora, estaven unides en un búnquer de comandament de tir semisoterrat.

A la zona de Sant Feliu de Guíxols hi havia només una bateria de camp amb quatre canons Schneider de 7,5 cm amb un abast de 5.700 m. Després va ser substituïda per una bateria amb tres obsolets canons de camp de bronze de 9 cm, sense fre ni recuperador. Venien de la Defensa de Costes de Catalunya, part equipat amb canons de 8 cm (grups 1 i 4) i 9 cm (grups 2, 3 i 5). Al seu torn, eren substituïts per canons de bronze de 15 cm. Els canons eren col·locats en barbata de formigó armat.

Tots els canons utilitzats per a la defensa de la costa no eren reglamentaris; es tractava de canons fora de servei incorporats en campanya. La majoria provenien dels parcs d'artilleria, arsenals i drassanes.

El primer objectiu d'un observatori d'una bateria de costa no era la vigilància del mar; era el comandament de tir de la mateixa bateria. Normalment, un objectiu podia ser indicat per un altre observatori. Al búnquer de comandament de tir es feia tot allò necessari per a la coordinació i el bon funcionament dels canons de la bateria. L'observació suplementària també podia ser de les estacions dels voltants.

OBSERVACIÓ DE LES POSICIONS DELS CAMPS DE MINES

L'observació de la situació dels camps de mines submarines s'organitzava des de la costa i per la flota de vigilància de Catalunya. Cal observar que les mines dels camps minats no estaven llevades dels seus ancoratges. Quan les mines es trobaven a la deriva, amb el corrent arribaven fins a les mateixes zones de navegació, canals vigilats al mar, i podien causar destrosses importants. La informació des de l'observatori dirigia els vaixells de rastreig de mines fins al mateix lloc.

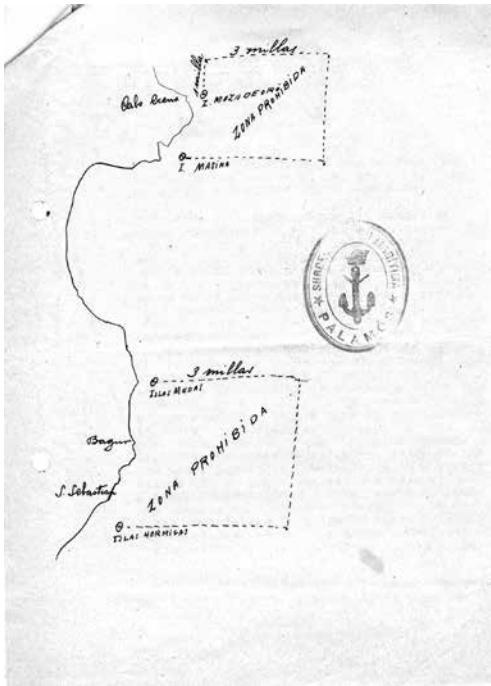

Figura 2. Croquis de mines submarines que acompanyava una carta d'avís per als pescadors de la zona, del delegat marítim de la província adreçada a la subdelegació de Palamós. Servei d'Arxiu Municipal de Palamós (SAMP). Fons Ajuntament de Palamós.

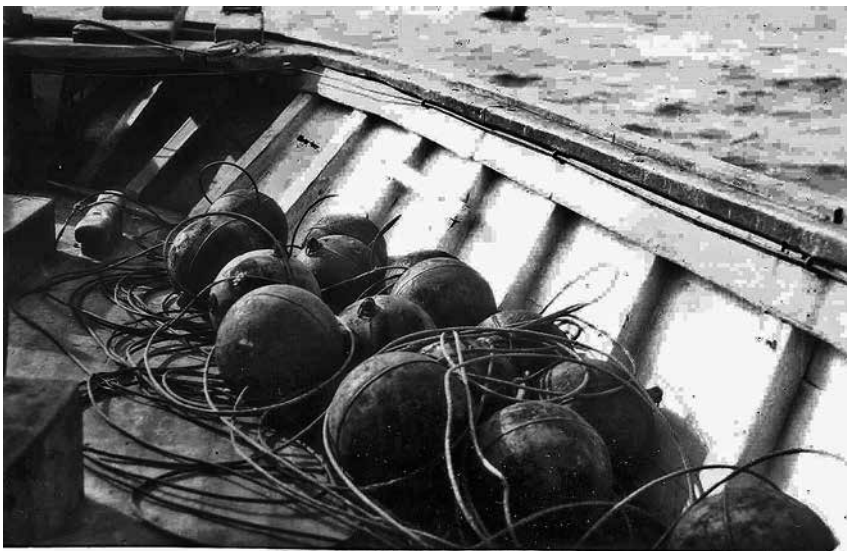

Figura 3. Mines submarines recollides davant les costes de Palamós per l'embarcació 'Pedro'. Aquesta embarcació va ser abordada pel vaixell 'Canàries' el 1937. Autor desconegut. Museu de la Pesca de Palamós. Col. Joan Figueras Romani.

OBSERVACIÓ RELATIVA A UN DESEMBARCAMENT

Abans d'un desembarcament, tots els elements d'informació disponibles es tenien en compte. Es tractava d'estudiar les publicacions de lliure venda: cartes marines, mapes topogràfics, guies turístiques, postals, fotos... A més, l'ús de tota classe d'informació sobre les fortificacions era molt necessària. Durant la Guerra Civil, molta informació provenia dels militars que havien passat d'un bàndol a l'altre. De vegades, eren militars que estaven possiblement involucrats en les construccions de la defensa costanera. Aquest va ser el cas per a la defensa del sector nord de la Costa Brava.

La concepció estratègica d'un desembarcament, en la major part, es fonamentava en una de les primeres actuacions: l'execució de l'efecte sorpresa. Per això, la concentració de la flota dels atacants era organitzada durant la nit. A primera hora, encara de nit, els comandaments i grups d'assalt havien de descobrir la situació de la defensa i el nivell d'importància. El primer moment els atacants feien servir llanxes de desembarcament de gran velocitat i tocaven terra al despuntar el dia.

En cas d'un desembarcament, els observatoris són el primer objectiu a eliminar, potser una de les coses més importants. Sense observació, la reacció de les bateries de costa era ineficient. A més, per la seva posició elevada, els observatoris eren molt fàcils d'eliminar per l'artilleria de marina, per bombardeigs aeris i tropes especials.

RADIOEMISSORA DE SANT FELIU DE GUÍXOLS

Les observacions assenyalades per ràdio arribaven de l'estació de Sant Feliu de Guíxols. Aquestes dades eren avaluades, coordinades i redactades en un informe que seria difós. D'aquesta informació partien els mitjans de defensa terrestre, aèria i marítima. Tots els missatges eren xifrats segons les directrius del servei de xifra. Cada vaixell republicà tenia un codi.

CAPITANIA DELS PORTS DE SANT FELIU DE GUÍXOLS I PALAMÓS

La capitania del port del districte marítim de la província de Girona es trobava a Sant Feliu de Guíxols. Durant la Guerra Civil es va establir una direcció a cada port. Sant Feliu de Guíxols i Palamós

eren de tercera categoria. El comandant d'aquesta categoria era un militar de grau de capità. Les observacions arribaven també a aquests comandaments.

OBSERVATORIS DE LA COSTA BRAVA CENTRE

Tota la Costa Brava centre es vigilava per mar i aire per una xarxa d'observatoris, tractada aquesta en aquest estudi. La vigilància d'aquest sector anava des de la badia de Tamariu fins a la costa rocosa de Sant Feliu de Guíxols sud. Aquesta zona incloïa el punt més oriental de la península Ibèrica del cap de Sant Sebastià a Llafranc.

OBSERVATORIS DE PALAFRUGELL

Figura 4. Torre de guaita de Sant Sebastià, 2006. E. Bruguera Martí. Arxiu Municipal de Palafrugell.

OBSERVATORI DE TAMARIU

Consistia en un búnquer de construcció especial al pendent del turó al sud de la badia de Tamariu. És construït en formigó armat. La tronera permet una vista panoràmica de 180° del mar i la badia de Tamariu. Aquest observatori va ser utilitzat com a observatori auxiliar i possiblement també com a búnquer de combat.

OBSERVATORI DEL CAP DE SANT SEBASTIÀ

La torre de Sant Sebastià de la Guarda està situada al cim de la muntanya de Sant Sebastià, a

165 m del nivell del mar. El cap de Sant Sebastià és el punt més oriental de la península Ibèrica i sobresurt cap al mar Mediterrani. Durant molt temps ha estat un punt indispensable per a la navegació, i ja en la primera cartografia hi apareix indicat. La torre és un antic emplaçament de vigilància sobre el cap. Té una alçària de 15 m i està datada del segle XV. Durant la Guerra Civil la torre i la terrassa de l'hostal de Sant Sebastià van ser observatoris primaris de vigilància del mar i de l'espai aeri. Les vistes des d'aquests observatoris són molt bones, ja que cobreixen una gran extensió de mar i espai aeri. A poca distància hi ha el far, que estava apagat per no guiar els vaixells i els avions enemics. La seva òptica/ullera i tripode van ser exigits pels carrabiners per poder vigilar la costa i el mar des de la terrassa de l'hostal.

OBSERVATORI DE LA TORRE DE CALELLA DE PALAFRUGELL

La torre de Calella es troba situada a uns 19 m sobre el nivell

Figura 5. La torre de Calella de Palafrugell a prop dels Tres Pins, en l'actualitat. G. Melis. Fons G. Melis.

del mar. Té una alçària de 14,5 m. La base és circular i es troba adossada a un edifici massiu rectangular. A partir de la meitat, la torre és semicircular amb la paret rodona, la part més forta en direcció a terra. Té una llinda amb la inscripció 1599. Durant la Guerra Civil, la torre va ser expropiada pels milicians i convertida en presó. La part superior de la torre va ser utilitzada com a mirador per a la vigilància del mar i l'espai aeri. Al sud, la plataforma entre la torre i els famosos Tres Pins (en aquella època hi havia quatre pins),

Figura 6. Trinxeres de la línia de resistència del paratge del Mas Valentí, a Vall-llobrega. Des d'aquest lloc s'observa l'estació del Tren Petit. 2023. Col. A. Genís.

hi ha dos nius de metralladores, connectats entre si per una trinxera coberta i una xarxa d'altres trinxeres. A l'actualitat, tot el terreny és aplanat i anivellat amb terra.

OBSERVATORI DEL GOLFET

Per observar el mar des del costat sud de la badia, s'havia previst fer un observatori a l'altura del Golfet/cap Roig, però aquest va quedar com a projecte no realitzat. Només ha restat una plataforma per a l'observació al sud de la platgeta de Calella i un refugi sota la roca per a la protecció.

A la zona del Golfet es va planificar un desembarcament el 4 de febrer de 1939, quasi a la fi de la campanya a Catalunya. El desembarcament podia haver estat efectiu per la poca resistència, atès que la zona de desplegament passava entre les fortificacions de Palamós, Vall-llobrega i les de Calella de Palafrugell. L'objectiu era tallar la retirada de les tropes republicanes a la carretera de Palamós a la Bisbal d'Empordà. Les defenses de la línia de resistència de Vall-llobrega prop de la carretera de Palamós i al paratge del Mas Valentí, resultaven inútils per a la defensa del nord. Des d'aquí hi havia un corredor de cinc quilòmetres fins a les fortificacions del Puig Rodó, situades al nord del camí de Palafrugell a Calella. Les metralladores d'aquesta posició tenien un abast màxim de dos quilòmetres. A més, hi havia un punt de suport que consistia en un pou per a metralladora en una elevació a l'est de Mont-ras. Com a conseqüència, l'avançament podia passar en una zona de desplegament de tres quilòmetres sense resistència en punts preparatoris. Aquest desembarcament no es va portar a

terme perquè la bateria de costa del puig del Molí de Vent a Palamós i altres fortificacions van ser abandonades durant els primers dies de febrer.

OBSERVATORIS A PALAMÓS

OBSERVATORI DE CASTELL

Es tracta d'un observatori auxiliar al sector més oriental de Palamós. Aquest va ser excavat a la roca viva a prop del cim del turó, pel vessant de mar, envoltat dels vestigis del poblat ibèric de Castell. És una petita excavació de forma quadrada amb un nínxol a la dreta possiblement per a la ràdio. L'entrada del pou era per dos graons tallats a la roca. Hi havia lloc només per a un observador i un soldat que assegurava la transmissió. El lloc segurament estava proveït d'un sostre lleuger amb quatre suports. La part superior estava camuflada per una capa vegetal i és on es podia trobar l'antena de la ràdio fixada de manera horitzontal amb suports al sostre. En l'actualitat la marquesina està desapareguda.

Figura 7. Observatori auxiliar situat al cim a la part més oriental del jaciment del poblat ibèric de Castell, 2011. A. Genís. SAMP. Col. imatges Ajuntament.

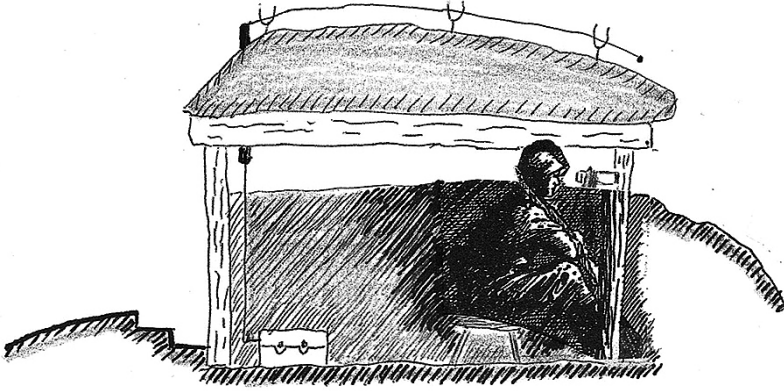

Figura 8. Croquis del possible observatori auxiliar de Castell, 2011. Fons G. Melis.

Figura 9. Entrada des de l'interior del refugi de Castell, 2020. Arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Figura 10. Vista de dron de l'interior del refugi de Castell, 2020. Arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya.

En cas de bombardeig, els ocupants es podien escapar pels corriols de cada costat del turó. Aquests portaven a un refugi de protecció situat a l'altre costat del turó que tenia una capacitat per a uns deu ocupants. Se'n coneix l'existència des del 1952 arran d'una publicació del professor Lluís Pericot. El 2002 es va excavar i documentar en una campanya arqueològica i s'ha reexcavat el 2020 per estudiar, documentar i assegurar el terreny superior en estat de degradació natural. Al refugi s'hi accedia per un túnel obert a la muralla ibèrica situada a l'oest del puig, amb les parets laterals de pedra lligades amb morter i cobert amb volta catalana amb rajoles. El passadís, d'uns dos metres de llarg, porta a una sala de planta pseudocircular, excavada a la roca i fa uns tres metres de diàmetre. L'alçària no es pot establir, atès que hi ha hagut diferents esllavissades i esfondraments, i es fa difícil determinar-la. A la paret s'hi adossa un banc circular construït d'obra amb rajoles a uns 40 cm d'alçària.

OBSERVATORI DEL CASTELL DE SANT ESTEVE DE MAR

Durant la guerra, l'exterior i l'entrada del castell de Sant Esteve de Mar estaven proveïts d'un filat. Hi havia posicions de metralladores a prop del castell i a l'altra banda de la badia, d'aquesta manera tota la platja de la Fosca estava coberta. El castell, per la seva situació elevada i en un cap, també va ser utilitzat com a observatori auxiliar.

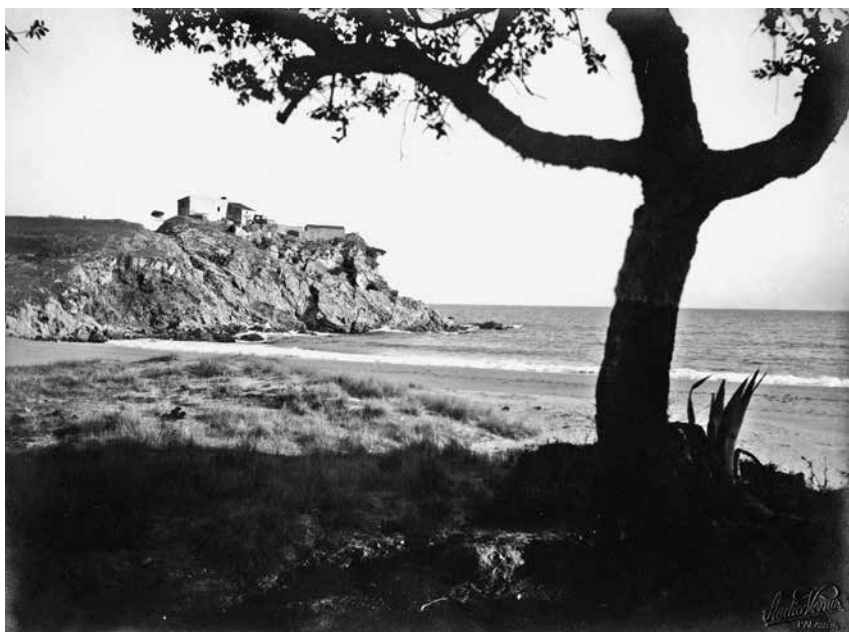

Figura 11. Castell de Sant Esteve, [1930-1940]. Studio Venus. SAMP. Col. Imatges Ajuntament

OBSERVATORI DE CAP GROS

Aquest és l'observatori principal del sector oriental de Palamós, situat a 75 m a prop del cim del cap Gros. Es tracta d'una barraca antiga adaptada per a la vigilància. En l'actualitat és propietat de l'Ajuntament de Palamós i sembla que abans es coneixia per Camps o Ramió. La barraca consta de dues habitacions. A la primera hi ha-

Figura 12. L'observatori de cap Gros en l'actualitat. G. Melis. Fons G. Melis.

via la cuina, aquesta part està en estat ruïnós, perquè el sostre s'ha esfondrat. El tros de sostre que es conserva és planer i s'hi accedia per una escala interior.

En general està en procés de ruïna però encara es poden veure les fixacions dels cables de les connexions exteriors. Aquesta estava en contacte directe amb l'Ajuntament de Palamós. Als voltants de l'observatori, es veuen restes de trinxeres en les quals, possiblement, els ocupants es podien protegir en cas d'un bombardeig.

FRESCOS DE L'OBSERVATORI DE CAP GROS

Els ocupants de l'observatori, en període de calma, en moments d'inactivitat i també estant fora de servei hi trobaven distraccions i moments de relaxació, i la pintura mural era un possible entreteniment. En aquest punt d'observació de cap Gros a Palamós, en l'habitació principal, a les parets hi ha dos frescos que fan pensar que siguin del període de la Guerra Civil. Són comparables als murals fets pels soldats de la Línia Maginot, dels forts de Metz i de la Muralla de l'Atlàntica França.

Figura 13. Fresc representant una sirena a l'observatori de cap Gros, 2009. G. Melis.
Fons G. Melis.

Figura 14. Fresc representant un pagès a l'observatori de cap Gros, 2009. G. Melis.
Fons G. Melis.

A la paret nord hi ha dibuixada i pintada una sirena amb colors pastels. A la paret oest hi ha un pagès català amb barretina i vestit tradicional. En tots dos casos, els frescos podrien representar la situació difícil de la separació amb la família, la llar i el mar o el camp i/o evocar l'enyorança de la seva vida anterior.

La tècnica utilitzada, els pinzells usats i la composició de les pintures determinen una certa qualitat de les pintures murals, es denota habilitat i talent per part de l'artista.

A l'altra habitació, on hi ha la cuina i possible dormitori, no hi ha frescos.

OBSERVATORI DEL FAR

Palamós, al segle XVII, comptava amb una ciutadella fortificada per defensar la vila i el seu port. Amb la retirada dels francesos,

el 1698, totes les fortificacions van ser destruïdes completament. A sa Punta, sembla que hi havia una torre de defensa rodona, on actualment hi ha el far. Des d'aquest punt, la vista panoràmica del mar és d'uns 300°, ideal per a la vigilància del mar i l'aire amb prismàtics. Durant la Guerra Civil, el far estava metral·lat i fora de servei, i ocupat per carrabiners. A la placeta del far en un redós s'hi va instal·lar un escamot de vigilància, que tenia per garita dues barraques de bany. Davant hi havia unes trinxeres confrontades i a prop a l'inici del moll comercial, un niu de metrallado-

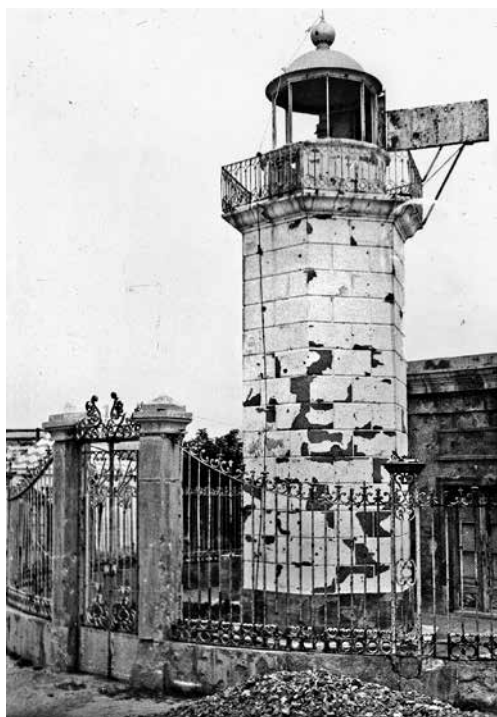

Figura 15. El far de Palamós amb impactes dels bombardeigs (1939-1940). Autor desconegut. SAMP. Col. Imatges Ajuntament de Palamós.

Figura 16. Inscripcions fetes possiblement per soldats del període que van estar en aquest espai, 2023. A. Genís

res que podia arribar a fer de refugi. I a la punta de la Pedrera, un grup de metralladores servides per carrabiners vinguts expressament per a aquest objectiu.

Cal fer esment d'unes inscripcions manuscrites ratllades fetes, possiblement, pels soldats sobre els rajols al mur de la placeta del

far, a la banda sud-oest. Algunes es veuen de manera clara i d'altres inscripcions i inicials, són il·legibles per l'erosió natural de l'espai.

OBSERVATORI DE LA BATERIA DE COSTA DEL PUIG DEL MOLÍ DE VENT

La bateria de costa del puig del Molí de Vent a Palamós va ser construïda durant la Guerra Civil, a conseqüència dels bombardeigs de la marina enemiga a la zona de la Costa Brava. Comptava amb dos canons Ordóñez de 15 cm en barbata. Abans, però, es van instal·lar en posició una bateria de canons de campanya Schneider de 7,5 cm, seguidament per tres canons de bronze de 9 cm i finalment per dos canons "Krupp" de 15 cm. Entre els dos assentaments dels canons es troba el búnquer de comandament de tir de construcció especial, i tenia el telèmetre més potent de tota la Costa Brava Central. Aquest búnquer es va utilitzar com a observatori.

Figura 17. Búnquer de comandament de tir de la bateria de costa del puig del Molí de Vent amb els canons Ordóñez de 15 cm (1939-1940). Autor desconegut. SAMP. Col·lecció d'imatges Ajuntament de Palamós.

OBSERVATORIS DE CALONGE

OBSERVATORI DE TORRE ROURA

Al puig de les Aixades, entre la meitat de Calonge i la mar Mediterrània havia la torre del Baró, aquesta es trobava adossada a una masia que va ser enderrocada i substituïda per la torre Roura. Durant la Guerra Civil, a la part sud de la propietat, es van construir uns nius de metralladores units per trinxeres. Formaven part de la segona línia de defensa de la costa o línia de resistència. A la part superior de l'habitatge trobem una gran terrassa, d'on es pot accedir a la torratxa mitjançant una escala exterior. Aquesta torratxa va ser utilitzada com a observatori auxiliar per vigilar la vall de Calonge i el front de mar.

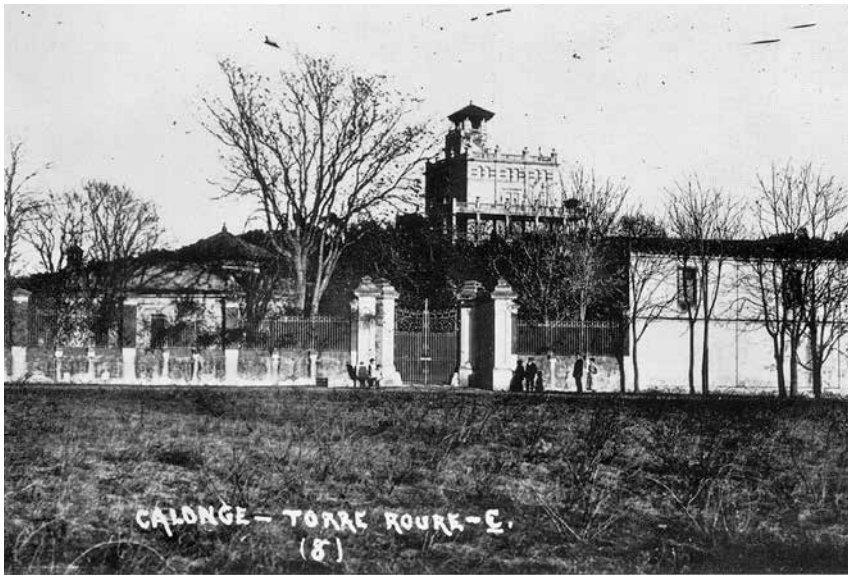

Figura 18. Torre Roura. Foto Arxiu Municipal de Calonge.

OBSERVATORI DE TORRE VALENTINA

La torre Valentina és una torre de forma cilíndrica i amb tres plantes, i adossada a un mas. Es troba situada al sud de la platja de Sant Antoni i dona nom a la platja que s'estén des d'aquí fins a la riera de Calonge. Molt a prop de la torre, hi ha un búnquer per

Figura 18. Torre Valentina en l'actualitat. G. Melis. Fons G. Melis.

a metralladores amb un parapet adossat i trinxeres. Aquesta torre va ser utilitzada com a observatori auxiliar.

La vista reduïda de torre Valentina cap al sud, fa pensar que a la zona del turó de Treumal situat a l'alçada de Roques Planes hi hagués un observatori auxiliar amb vistes a la badia de Palamós-Sant Antoni, al mar Mediterrani i cap a Platja d'Aro. En aquesta zona de Treumal - Cap de Roques Planes, no hi ha restes de búnquers, ni trinxeres, ni un observatori específic o altres ele-

ments del moment, coneguts a dia d'avui. D'aquesta època, hi ha imatges fotogràfiques, on es pot veure que hi havia una casa amb una torre quadrada que possibilitaria vistes per aquesta observació i vigilància, però en no tenim referència.

OBSERVATORIS DE PLATJA D'ARO I S'AGARÓ

HOTEL COSTA BRAVA

A l'extrem nord de la platja de Platja d'Aro, a la punta d'en Ramis, hi ha l'hotel Costa Brava, un establiment que ja consta documentat a l'Arxiu de Castell-Platja d'Aro des del 1932. La terrassa semicircular d'aquest hotel va ser utilitzada com a observatori auxiliar, formant part de la xarxa d'observatoris. Estava protegit per dos nius per a metralladores i una trinxera coberta.

Figura 19. Torre metàl·lica del puig Pinell, en l'actualitat. G. Melis. Fons G. Melis.

OBSERVATORI DEL PUIG PINELL

El turó de Pinell, de 82 m d'altitud, va servir de punt d'observació. En l'actualitat hi podem veure una torre metàl·lica moderna i restes de trinxeres del període de la Guerra Civil. La posició elevada natural, a falta de construccions elevades, cobria la vigilància d'una gran extensió de mar que permetia una bona observació. Aquest punt formava part de la xarxa d'observatoris del front de mar. Després de la guerra algunes trinxeres van ser omplertes de sorra.

OBSERVATORIS DE SANT FELIU DE GUÍXOLS

OBSERVATORI DE LA BATERIA DE COSTA DEL PUIG DE LES BATERIES

Es tractava d'un observatori que servia principalment com a comandament de tir per a la bateria de quatre canons de campanya Schneider de 7,5 cm en barbata. Aquesta bateria de campanya, per l'escassetat de material de guerra a la zona republicana, a mitjan 1937 va ser substituïda per tres canons obsolets de bronze de 9 cm sobre rodes, difícilment manejables, per falta de fre. Finalment van ser instal·lats dos canons de bronze de 15 cm. També hi havia una metralladora per als atacs aeris, poc habitual per fer la funció d'observatori. Comptava amb un telèmetre de dos metres.

Les vistes d'aquest observatori són òptimes per cobrir una gran extensió del sector de les badies de Sant Feliu de Guíxols i Sant Pol.

Figura 20. Observatori del puig de les Bateries (s.d.). G. Melis. fons G. Melis

Facilita l'observació aèria de 360°. L'observatori és un pou en formigó armat. Es tracta d'una construcció quadrada feta únicament de formigó armat, sobre la roca del turó. S'hi accedeix mitjançant una escala estreta tallada a la roca. A l'observatori li falta la coberta. En una caseta a una certa distància de l'observatori es trobava el telèfon i una zona de descans amb lliteres per als artillers de guàrdia.

OBSERVATORI DE SANT ELM

Al sud de la ciutat de Sant Feliu de Guíxols es troben les penyes de la punta de Garbí. Al cim del llarg braç del puig Castellar, de 99 m d'altitud, s'aixeca l'ermita de Sant Elm. Des d'aquí, es pot observar la badia de Sant Feliu de Guíxols al nord i els esculls escampats pel sud que impossibiliten un desembarcament. En aquest lloc estratègic hi havia una fortificació d'una torre de guàrdia, quatre torres angulars i al davant, unes muralles. Era coneguda com el Fortí de Sant Elm. Les fortificacions van ser enderrocades per l'exèrcit francès el 1696. L'actual ermita va ser construïda el 1723 sobre la base de l'antic traçat constructiu. El 2 de setembre de 1938, Sant Elm va ser bombardejat des de l'aire. El 1943, el conjunt va ser restaurat.

Ofereix una gran panoràmica òptima per ser un punt d'observació durant la Guerra Civil.

UN PATRIMONI A PRESERVAR

Els observatoris, els búnquers i les fortaleses militars formen vestigis històrics del nostre passat recent. Els frescos murals també són vestigis artístics. Tots aquests elements són d'un interès històric i cultural, i no mereixen ser destruïts per desconeixement. En la majoria de casos només documentant, arribant a catalogar en d'altres, i amb una inversió preventiva tots aquests elements poden formar part de la nostra memòria i la de les generacions futures.

BIBLIOGRAFIA I FONTS DE RECERCA

- ADROHER C.; AULADELL, M. (2006). *Palamós 1936-1939. Diari de Lluís Barceló i Bou i altres veus*. Palamós: Ajuntament de Palamós.
- Aeroguia del litoral de Catalunya* (1995). Barcelona: Aeroguías Planeta
- Aeroplano*. Publicaciones de Historia Aeronautica. Instituto de Historia y Cultura Aeronáutica. Madrid: Ministerio de Defensa.
- AQUILUÉ, X.; AMIGO, X.; PI, M. (2004). *Actuacions arqueològiques efectuades al poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà) als anys 2002 i 2003*. VII Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona.
- Arxiu Simon Stevin. Vlaams Vestingbouwkundig Centrum, fort 5 Edegem (Anvers).
- Arxiu George Melis, Turnhout (Bèlgica).
- CABEZAS, Adrián (2013). La defensa de la costa a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939). Tesis doctoral Universitat de Barcelona
- CABEZAS SÁNCHEZ, A (2020). "Els nius de metralladores del litoral del Baix Empordà durant la Guerra Civil (1936-1939)". *Estudis del Baix Empordà*, núm. 39
- Ejército*, núm. de 1948 a 1956. Madrid: Ministerio del Ejército,
- Guión*, núm. de 1946 a 1956. Madrid: Ministerio del Ejército,
- HOHNADDEL, A.; GOBY, J.L. (1990). *La mémoire des forts: Peintures murales des soldats de la Ligne Maginot et des forts de Metz 1914-1940*. Metz: Editions Serpenoise.
- JIMÉNEZ, A. (1995). *La Guerra Civil a Sant Feliu de Guíxols (1936-1939)*. Col. Estudis Guixolencs, núm. 9. Sant Feliu de Guíxols. Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols-Servei de Publicacions i d'Arxiu,
- MELIS, G. (2012). La bateria de costa al "Molí de vent" a Palamós. *Estudis del Baix Empordà*. Institut Estudis del Baix Empordà, núm.31, p. 235 a 250
- MELIS, G.; GENÍS, A. (2020). La defensa de la badia de Palamós i Sant Antoni de Calonge durant la Guerra Civil Espanyola. Descripció de la segona línia de defensa de la costa o línia de resistència. *Estudis del Baix Empordà*. institut d'Estudis del Baix Empordà, núm. 39, p. 327 a 379.
- MORTERA, A.; INFIESTA J.L. (2000). *La artilleria en la Guerra Civil. Material fuera de servicio incorporado a la campaña*. La máquina y la historia núm. 22. Valladolid: Quiron Ediciones.
- NOGUER, J.; ALCOBERRO, A. (1998). *Pirates, corsaris i torres de moro*. Quaderns de Palafrugell. Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell.
- Nuevas aeroguías. El litoral de Barcelona a Portbou* (2001). Barcelona: Geoplaneta.
- REULEAUX, F. (1890). *Armas de fuego*. Los grandes inventos, tom VI. Madrid: Gras y Compañía.
- HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, M.; BAQUER, A. (1987). *Las Fuerzas Armadas Españolas*, tom VII. Madrid: Alhambra.
- Sant Feliu de Guíxols, Imatges i records*. 2003. Barcelona: Viena.
- VALLDAURA, D.; CABEZAS, A.; CODINA, F.; MUNTANER, L.; DE PRADO, G. (2020). *Reexcavació i estudi del refugi de la Guerra Civil al poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà)*. Castelló d'Empúries: XVI Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona.